

Dijital Film Arşivlerinden Hareketle Türk Belge(sel) Sineması ve Yabancıların Rolü

Barış Tolga EKİNCİ*

Öz

Osmanlı'dan günümüze Türk belge(sel) sinemasının evrimi üç ana bölümden oluşmaktadır: Osmanlı'dan Cumhuriyet dönemine kadar belgeseller, Cumhuriyet'ten İkinci Dünya Savaşı'na kadar belgeseller ve İkinci Dünya Savaşı'ndan günümüze kadar belgeseller. Osmanlı topraklarına sinematograf aygıtının girişi ile ilk filmler çekilmiştir. Fransızlar ve özellikle İngilizler Osmanlı topraklarında 1897'den 1923'e kadar pek çok belge(sel) çekmiştir. Bu filmler çoğunlukla haber, gezi, askerî ve propaganda içeriklidir. Türklere ait ilk belge(sel) ise Fuat Uzkınay'ın çektiği *Ayastefanos'taki Rus Abidesinin Yıkılışı* (1914) filmidir. Çalışmada, Osmanlı'dan Cumhuriyet dönemine kadar belgesel filmler incelenmiş ve Osmanlı topraklarında yabancıların çektiği filmler ele alınmıştır. Araştırmanın amacı, yabancıların çektiği ilk belge filmlerden hareketle, Türk belgesel sinemasının gelişiminde iktidarın ve yabancıların rolünü ortaya koymaktır. Bu bağlamda, doküman analizi yöntemi ile yabancı dijital (çevrim içi) film arşivleri ve resmî devlet arşivleri araştırılmıştır. Belgesel filmler görsel bir belge olarak resmî devlet arşivleri ile yoruma dayalı metinler arasında bir denge oluşturmaktadır. Sonuç bölümünde, dijital film arşivlerinden ve resmî yazışmalardan derlenen nicel veriler ışığında, olaylar arasındaki neden sonuç ilişkileri ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dijital Film Arşivleri, Arşiv Belgeleri, Belgesel Film, Osmanlı'da Sinema, Türk Belgesel Sineması.

* Doç. Dr., Beykent Üniversitesi, tolgaekinci@beykent.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-1560-8006.

Turkish Documentary Cinema and the Role of Foreigners Based on Digital Film Archives

Barış Tolga EKİNCİ

Abstract

The evolution of the Turkish documentary cinema from the Ottoman to the present day consists of three main parts: documentaries from the Ottoman to the Republican period, documentaries from the Republic to the Second World War, and documentaries from the Second World War to the present. The first films were made with the introduction of the cinematograph device to the Ottoman lands. The French and especially the British made many documentaries on Ottoman soil from 1897 to 1923. These films are mostly news, travel, military and propaganda. The first documentary of the Turks is the film *The Fall of the Russian Monument in Ayastefanos* (1914), shot by Fuat Uzkınay. In this study, documentaries from the Ottoman period to the Republican period were examined and the films that were shot by foreigners in the Ottoman lands were discussed. The aim of the research is to reveal the role of power and foreigners in the development of Turkish documentary cinema, based on the first documentary films shot by foreigners. In this context, foreign digital film archives and official state archives were investigated by document analysis method. Documentary films form a balance between official state archives as a visual document and interpretative texts. In the conclusion section, cause and effect relationships between events are discussed in the light of quantitative data collected from digital film archives and official correspondence.

Keywords: Digital Film Archives, Archive Documents, Documentary Film, Cinema in the Ottoman, Turkish Documentary Cinema.

Giriş

Sinemada belgelemenin tarihi ilk filmlere dayanmaktadır. Edison laboratuvarı teknisyenlerinin deneme çekimleri ve Lumière Kardeş'lerin (Auguste Marie Louis Nicolas ve Louis Jean) ilk filmleri bu kategoride değerlendirilebilir: *Fred Ott's Sneeze* (*Fred Ott Adlı Bir İşçinin Hapşırığı*) (1894), *La Sortie de l'usine Lumière à Lyon* (*Lumière Fabrikasından Çıkan İşçiler*) (1895) ve *Fatima's Coochee Coochee Dance* (1896) filmleri gibi.¹ İlk belge filmler genellikle tek sahneden ya da birkaç çekimden oluşmaktadır. Nitekim bu filmlerin dili, geleneksel belgesellerden farklıdır. Öte yandan, bu filmler birer arşiv kaydı olmaları nedeniyle belgesel sinema tarihi içinde önemli bir konumdadır.² Birinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan sosyoekonomik değişimler, gerçekçi film yapımına yönelik ilginin artmasına neden olmuştur. Söz gelimi kurmaca-dışı türler arasında yer alan haber içerikli filmlerin, propaganda filmlerinin ve tanıtım filmlerinin uluslararası savaşların sonucu gelişen siyasi ve askerî gerginliklerin bir sonucu olarak ortaya çıkması gibi. Bu düşünceden hareketle çalışmada; kurmaca-dışı türler arasında gösterilen haber filmleri, gezi filmleri ve tanıtım filmleri, belge film başlığı altında incelenmiştir. Bu türler arasındaki ayrımlar bu çalışmanın konusu dışında tutulmuştur.

Kurmaca-dışı türler arasında belgesel, ana tür olarak görülmektedir. Belgesel çoğunlukla, belgelere dayalı ya da gerçeklere dayalı gibi anlamlarla ifade edilmektedir. Bilim insanları için belge ana bilgi kaynağı olarak görülmektedir. Belgesel kayıtlar hukukçular için güvenilir vaka kayıtları olarak görülür ve genellikle belgesel kayıtlar araştırmanın merkezinde yer alırlar.³ Sinemada temel film türleri farklı kategorilerde değerlendirilmektedir. Temel ayırım ise kurmaca (imgesel) film ile belgesel film arasında görülmektedir. Belgesel (*documentary*) olarak adlandırılan film türü farklı ifadelerle kullanılmaktadır. En yaygın tanım, kurmaca-olmayan (*non-fiction*) filmidir. Öte yandan, birçok belgeselci kendisini bir araştırmacı ya da haberci olarak tanımlamaz. Belgeselciler kendilerini çoğunlukla bir öykü anlatıcı olarak konumlandırırlar.⁴ Bu görüşün en önemli kanıtlarından birisi belgesel terimine dayanmaktadır. Söz gelimi, John Grierson *New York Sun*'da yayımlandığı bir eleştiri yazısında, belgesel terimine yeni bir anlam kazandırmıştır. Bu tanımda, belgesel film türü, hakikatin yeniden temsili veya yorumu olarak açıklanmaktadır.⁵ Paul Rotha, belgesel filmin tarihsel bağlamda tamamen farklı özellikleri olan

1 Betsy A. McLane, *A New History of Documentary Film*, London: Continuum Press, 2012, s. 9.

2 Durmuş Akbulut, *Belgesel ve Deneysel Sinema*, İstanbul: Etik Yayıncılık, 2012, s. 9-10.

3 Barış Tolga Ekinci, *Sinemada Yeni Dil Arayışları*, Ankara: Gece Akademi, 2018, s. 2.

4 Dave Saunders, *Belgesel*, çev. Ali Nejat Kaniyaş, İstanbul: Kolektif Kitap, 2014, s. 27.

5 Bilgin Adalı, *Belgesel Sinema*, İstanbul: Hil Yayınları, 1986, s. 13.

ve bir yönelim biçiminde ortaya çıkmadığını dile getirmektedir.⁶ Paul Rotha bu düşünceden hareketle; belgesel filmi propaganda filmleri, doğalcı filmler, haber filmleri (ya da haber gerçek) ve gerçekçi filmler olarak dört kategoriye ayırmaktadır. Belgeselci ve araştırmacı Bill Nichols, belgeseli “Gerçeklik hakkındadır, gerçek insanlar hakkındadır ve gerçekten olmuş olaylarla ilgili öyküler anlatır” diyerek tanımlamaktadır.⁷ Bill Nichols’ın tanımı, belgeselin farklı biçemlerine de vurgu yapmaktadır. Nitekim günümüzde belgeselin tanımı ve türleri konusundaki tartışmalar devam etmektedir.

Belgesel bir görüşü kabul ettirmek, resmî tarihi onaylamak ya da doğrudan propaganda yapmak için de kullanılabilir. Sinema tarihi içinde bu ve benzeri amaçlarla oluşturulan belgesel çalışmalar çoğunlukla “propagandist belgeseller” kategorisinde incelenmektedir. Söz gelimi, Almanya, Rusya ve İngiltere gibi ülke sinemalarında propaganda amacı ile üretilen pek çok belgesel film vardır. Bununla birlikte, tarihte birçok belgesel filmin devlet ve ordu desteği ile çekildiği de bilinmektedir. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri bir dönem eyaletlerdeki çiftçileri göçe zorlamak için pek çok filmi üretmiş ve eyaletlerde yaymıştır. *Değer Kazanmak* (1915) adlı film devletin askere alma kampanyasında kullanılmıştır. Bir diğer önemli hükümet desteği ile yapılan belgesel ise Geoffrey Malins ve J. B. McDowell’in *Somme Muharebesi* (1916) filmidir.⁸ Öte yandan, çağdaş belgeselin miladını, Robert Joseph Flaherty’nin *Nanook of the North* (*Kuzeyli Nanook*, 1922) belgeseli oluşturmaktadır. Benzer bir biçimde, Sovyetler Birliği’nde Denis Arkadievich Kaufman’ın (Dziga Vertov) belgesel filmleri ve Fransa’da Alberto Cavalcanti’nin kent senfonileri filmleri ile İngiltere’de John Grierson’ın ve Grierson Okulu’nun filmleri de, çağdaş belgeselin ilk örnekleri arasında değerlendirilebilir.

Türk belgesel tarihi ise Osmanlı’ya dayanmaktadır. Osmanlı’dan günümüze Türk belgeselinin evrimi üç ana bölümden oluşmaktadır: Osmanlı’dan Cumhuriyet dönemine kadar belgesel filmler, Cumhuriyet dönemi ile İkinci Dünya Savaşı arasında yapılan belgesel filmler ve İkinci Dünya Savaşı’ndan günümüze gelen belgesel filmler.⁹ Çalışmanın amacı gereği, Osmanlı’dan Cumhuriyet dönemine kadar Türk belge(sel) sineması incelenecektir. Çalışmanın amacı, çekilen ilk belge filmlerden hareketle, Türk belge(sel) sinemasının gelişiminde Osmanlı’nın ve yabancıların rolünü ortaya koymaktır. Bu konu üzerine yapılan çalışmalar çoğunlukla kitaplara ve kısıtlı yazılı kaynaklara dayanmaktadır. Öte yandan, son yıllarda devlet kurumlarının ve kütüphanelerin arşiv kayıtlarının halka açılması ve ortaya

6 Paul Rotha, *Belgesel Sinema*, çev. İbrahim Şener, İstanbul: İzdüşüm Yayınları, 2000, s. 49.

7 Bill Nichols, *Belgesel Sinemaya Giriş*, çev. Duygu Eruçman, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2017, s. 54.

8 McLane, *A New History of Documentary Film*, s. 13-14.

9 Simten Gündeş, *Belgesel Filmin Yapısal Gelişimi: Türkiye’ye Yansıması*, İstanbul: Alfa Yayınları, 1998, s. 104.

çıkan yeni video arşivleri, bu konu üzerine yeni bir araştırmayı gerekli kılmıştır. Bu düşünceden hareketle, çalışmada doküman analiz yöntemi uygulanmıştır. Belge (*document*) ve belgesel (*documentary*) ile doküman analizi yöntemi (*document analysis method*) arasındaki ilişki, bu yöntemin seçilmesinde etkili olmuştur. Belgesel filmler görsel bir belge olarak resmî devlet arşivleri ile yoruma dayalı metinler arasında bir denge oluşturmaktadır. Bu bağlamda çalışmada, yabancı film arşivlerinden ve ulusal devlet arşivlerinden derlenen nicel veriler ışığında olaylar arasındaki neden sonuç ilişkileri ele alınacaktır.

Araştırmanın Yöntemi

Çalışmada, doküman analizi yöntemi kullanılacaktır. Doküman sözcüğü etimolojik bağlamda öğretme, kanıt gösterme ve belge gibi anlamlara karşılık gelmektedir. Yöntem olarak doküman analizi belgesel tarama/gözlem ve doküman incelemesi/analizi gibi isimlerle ifade edilmektedir.¹⁰ Doküman analizi çoğunlukla tarihçilere özgü bir yöntem olarak görülmektedir. Öte yandan, sosyal bilimlerde doküman analizi yöntemi; yaşam öyküleri, vaka kayıtları, günlükler, mektuplar gibi kişisel dokümanları ve arşiv kayıtlarını çözümlemede de kullanılabilir. Nitekim sosyal bilimlerde, sosyal olgular arkalarında çok çeşitli ve sayısız kanıtlar bırakmaktadır. Analiz aşamasında sosyal olguların izlerine kanıtlardan ya da belgelerden ulaşmak mümkündür.

[...] doküman analizi yönteminde genellikle ilk akla gelen dokümanlar, sosyal olguların ardında kalan ‘yazılı kaynaklar’ olmakla birlikte, günümüz teknolojik olanakları düşünüldüğünde bugün artık en az yazılı kaynaklar kadar ‘görsel/işitsel kanıtların’ da incelenmesi, izlenmesi gerektiği söylenebilir. Bu yönüyle dokümanların tanımlanmasında ‘yazılı’, ‘görsel/işitsel’, ‘istatistiksel’ gibi kategorilere rastlamakla birlikte; araştırmacının yaptığı işe göre, dokümanın araştırmacıya doğrudan ya da dolaylı biçimde katkı sağlamasına göre bir ayrıma gidilmesi gerektiği açıktır.¹¹

Doküman analizi yönteminde gerçekliği ve güvenilirliği sağlamak için sadece dokümanlar araştırılmaz. Çözümleme aşamasında; dokümanların kaynağı ve oluşma biçimleriyle yorumlamak, farklı kaynaklardan doğrulamak ve gerekiyorsa doküman analizi dışındaki yöntemleri de kullanmak gerekebilir. Söz gelimi, araştırma konusuyla ilgili dokümanlara yansımayan noktalarda, sözlü tarih, görüşme ve gözlemsel yöntemler uygulanabilir.

Doküman analizinde kullanılan kaynaklar iki gruba ayrılabilir: birinci elden kaynaklar ve ikinci elden kaynaklar gibi. Ayrıca kaynak olarak incelenen dokümanın

10 Birgül Ulutaş, “Döküman Analizi”, *Nitel Araştırma: Yöntem, Teknik, Analiz ve Yaklaşımları*, Fatma Nevra Seggie ve Yasemin Bayburt (eds.), Ankara: Anı Yayınları, 2017, s. 283.

11 Ulutaş, “Döküman Analizi”, s. 284.

ana kaynak veya dolaylı kaynak olup olmadığı sorgulanmalıdır. Söz gelimi, Anayasa ve yasalar, bunların duyurulması için yayımlanan *Resmî Gazete*, Millî Eğitim Bakanlığı faaliyet ve uygulamaları, kurumsal arşiv ve dijital kütüphane kaynakları¹² doğal yollardan oluşturulmuş ana kaynaklar olarak ele alınabilir. Öte yandan, yazılı ve görsel belgeler; bir toplumun kültürünün, geleneklerinin, sosyoekonomik durumunun ve devlet politikalarının gelecek nesillere aktarımında önemli bir işleve sahiptir. Filmleri, video kayıtlarını ve fotoğrafları bir araştırmada temel veri olarak ele almak, araştırmanın nesnellliğini artırabilir. Söz gelimi, kişilerin kayıt altına alınan fiziksel durumları belli ipuçları verebilir. Bununla birlikte, bu veriler araştırmayı yapan kişi tarafından önceki araştırmalar ile karşılaştırılabilir veya yorumlanabilir. Doküman analizi yönteminde bir dizi aşama bulunmaktadır: Dokümanlara erişim, dokümanların gerçekliğinin kontrol edilmesi ve elde edilen verilerin analizi gibi. Ancak, bu aşamalar araştırmadan araştırmaya geçişebilir.¹³

Doküman analizi yönteminde genellikle iki tür veri toplama biçimi kullanılır: Arşiv verisi ve tarihsel veri. Arşiv verileri bir kurumun veya topluluğun rutin kaynaklarıdır. Tarihsel veriler ise geçmişe ilişkin kayda değer çıkarımlar elde edilmesinde önemli bir yer tutar. Genel olarak veri kaynakları şu şekilde özetlenebilir: kayıtlar, raporlar, resmî dokümanlar, kitap, dergi, gazete ve benzeri dokümanlar, otobiyografi, anketler, folklorik dokümanlar ve film arşivleri.¹⁴ Film arşivleri, “filmleri tarihi birer eser olarak uzun vadede muhafaza eden ve filmlere sürekli erişimi sağlayan bir bilgi havuzu” olarak tanımlanabilir.¹⁵ Türkiye’de resmî bir film arşivinin bulunmaması veya benzer bir kurumun hizmet veremeyişi araştırmanın sınırlarından biridir. Osmanlı arşiv filmlerine, özel koleksiyonlardan, uluslararası film arşivlerinden, yabancı ticari film kurumlarından, TRT arşivlerinden, Türk Silahlı Kuvvetleri Foto Film Merkezi’nden ve Mimar Sinan Üniversitesi Sinema ve Televizyon Bölümü arşivinden ulaşılmaktadır. Öte yandan, bu arşivlere erişimde pek çok sorun yaşanmaktadır.

Çalışmanın amacına uygun olarak yabancı film arşivleri incelenmiştir. Çalışmada, “Lumière” dijital film arşivi, “Gaumont” dijital film arşivi, Fransız “Pathé” dijital film arşivi ve “British Pathé” dijital film arşivi gibi yabancı film arşivlerinden yararlanılmıştır. Bununla birlikte, dokümanlar arasında karşılaştırma yapmak ve

12 Örneğin, Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Arşiv ve Kütüphanesi, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü dokümanları, Türkiye İstatistik Kurumu’nun (TÜİK) verileri, Millî Kütüphane kaynakları ve dijital video arşivleri gibi.

13 Ali Yıldırım ve Hasan Şimsek, *Sosyal Bilimlere Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayınları, 2016, s. 194.

14 Türker Baş ve Ulun Akturan, *Sosyal Bilimlerde Bilgisayar Destekli Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2017, s. 120.

15 Özde Çeliktemel Thomen, “TRT Arşivlerinin Erken/Sessiz Dönem Film Koleksiyonu: Türkiye’de Ulusal Film Arşivine Giden Yol”, *Görsel İşitsel Miras Alanı ve Korunması*, Deniz Bayraktar ve Özlem Avcı Aksoy (eds.), İstanbul: Bağlam Yayınları, 2017, s. 76.

bulguları yorumlamak için yazılı kaynaklara ve resmî yazışmalara başvurulmuştur. Bu bağlamda, ulusal ve kapsamlı bir arşiv olan Başbakanlık Devlet Arşivi'nden ve T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi'nden yararlanılmıştır.

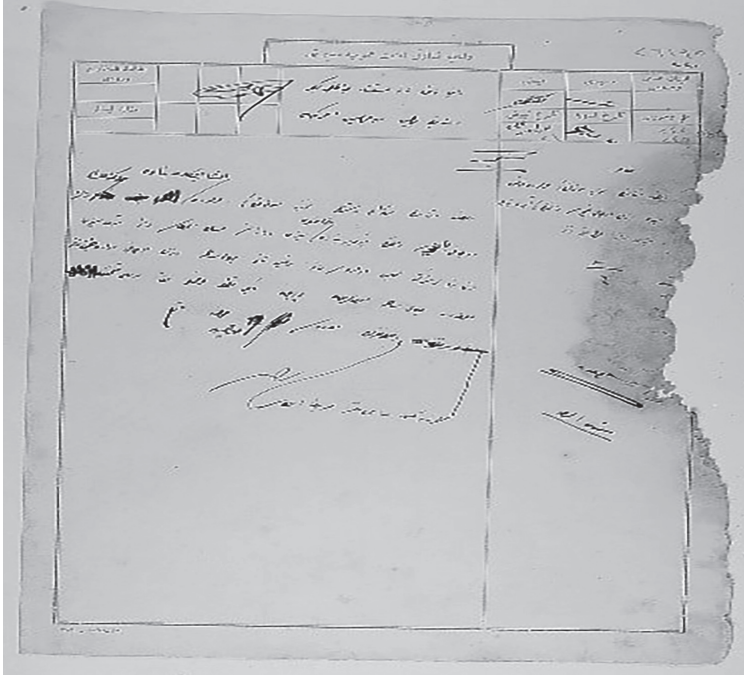
Çalışmada, doküman analizi yöntemi şu şekilde uygulanmıştır. Öncelikli olarak, dönem içindeki tarihsel ve siyasal olayları ortaya koymak için olan Başbakanlık Devlet Arşivi'ndeki ve T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi'ndeki görsel sanatlar ve sinema ile ilişkili belgeler incelenmiştir. Bu belgeler arasından yabancılarla ve sinema ile ilgili olan resmî yazışmalar kronolojik olarak belirlenmiş ve dijital ortamdaki incelemek üzere satın alınmıştır. Bununla birlikte, dönem içindeki olayları sunan *Servet-i Fünun* dergisinin haberleri de, birer tarihsel belge olarak ele alınmıştır. Daha sonra, belge filmlerin birer belge olduğu düşüncesinden hareketle, yabancı dijital film arşivleri incelenmiştir. Lumière dijital film arşivi, Gaumont dijital film arşivi, Fransız Pathé dijital film arşivi ve British Pathé dijital film arşivi gibi yabancı film arşivlerinden Osmanlı topraklarında filme alınan kırk yedi filme ulaşılmıştır. Bu filmler çekim yıllarına ve çekim mekânlarına göre sınıflandırılmıştır. Öte yandan, bazı filmlerin süreleri oldukça kısadır ve arşiv bilgisi dışında detaylı bir bilgiye ulaşılammıştır. Dijital film arşivleri üzerinden ulaşılan filmler teker teker izlenmiş ve daha sonra yapım şirketi, yapım yılı bağlamında tür dökümü yapılmıştır. Elde edilen veriler sonuç bölümünde yorumlanmıştır.

Arşiv Belgelerinden Hareketle Osmanlı'da İlk Türk Belgeselleri

Osmanlı'da ilk temaşa¹⁶ gösterimleri, sinematograf aygıtının yaygınlaşmasına zemin hazırlamıştır. Söz gelimi, 1843 yılında Galatasaray Lisesi yakınındaki bir sirkte, *Microscope Solaire* (Güneş Mikroskobu) ve Fransız mucit Louis Daguerre'nin icadı *Le Grand Diorama'nın* (*Büyük Diorama*) gösterimleri yapılmıştır. Bu gösterimleri, 1855'te Mihail Naum'un sahibi olduğu Naum Tiyatrosu'nda (*Théâtre Italien Naum*) Charles Knight'ın icadı *Cosmorama'nın* gösterimi izlemiştir. Benzer bir biçimde, 1882 yılında J. Johnston'ın *Lanterne Magique* (Büyülü Fener) aygıtıyla yaratılış teması üzerine kırk tablodan oluşan bir gösterim düzenlenmiştir.¹⁷ İlk film gösterimlerine Osmanlı halkının ilgi göstermesi üzerine, gölge oyunlarının ve orta oyunlarının sergilendiği mekânlar bir değişime uğramaya başlamıştır. Nitekim Lumière Kardeşler'in 28 Aralık 1895'te düzenledikleri ilk sunumla kamuoyuna tanıttıkları sinematograf, çok kısa bir süre sonra Osmanlı topraklarına girmiştir. Osmanlı'da ilk sinema salonu 1908 yılında açılmışsa da, halka açık ilk gösterimler 1896 yılına dayanmaktadır. *Servet-i Fünun* dergisinin 17 Aralık 1896 tarihli, 301 nolu sayısının ikinci sayfasında ilk gösterim şu şekilde ifade edilmektedir:

16 Türk Dil Kurumu Sözlüğü'ne göre; "Hoşlanarak bakma, seyretme, seyredilecek görüntü, görülmeye değer şey, gezme, seyir, oyun, temsil, piyes, tiyatro" gibi anlamlara karşılık gelmektedir. <http://sozluk.gov.tr/> [Erişim Tarihi: 12.11.2020].

17 Ali Özuyar, *Sessiz Dönem Türk Sinema Tarihi (1895-1922)*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017, s. 20.

Belge 2: Ramazan ayında Şehzadebaşı'nda Türk Ocağı bahçesindeki bir binada hanımlara sinema gösterilmesine müsaade edildiğine dair belge¹

(...) Cuma günü akşamı Beyoğlu'nda Sponik [Sponeck] Birahanesi'nin üst katındaki salonda gazetecilere mahsusen icra olunacak 'müteharrik fotoğraf' tecrübesi seyrolunacaktı. Tecrübe icra edildi. Fevkalade hoşumuza gitti. Müsaade ediniz de anlatayım: Eğer medh ve senamız sizde dahi bir heves ve merak hâsıl ederse Sponik [Sponeck] salonuna kadar bir çıkarırsınız. Zira cuma akşamı gazetecilere hususi olarak icra olunan tecrübeler o gecedan itibaren temaşağırana mahsusen tekrarlanıyor. Müteharrik fotoğraf yani sinematografin ne olduğunu *Servet-i Fünûn* karileri biraz bilirler zannedirim. Zira şu usul icat olunduğu zaman muharrir-i fennimizi epeyce işgal etti. Hayli sayfalarımızı sinematograf tarifine, birkaç resmimizi de şu makinenin eşkâline hasreyledi. Yeni bir fotoğraf makinesi icat etmişler ki dakikada bine kadar resim alıyor ve bu resimleri bir şerit üzerine çıkarıyor. (...) Tecrübeleri icra eden Mösyö Hanri'nin maharetine hakikaten hiçbir diyecek yoktu. Sinematograf sanatına hakkıyla ağâh olan

1 Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi (CDA), Ramazan ayında Şehzadebaşı'nda Türk Ocağı bahçesindeki bir binada hanımlara sinema gösterilmesine müsaade edildiği, (DH. EUM. 6.Şb), No. 17, Gömlek No. 3, 1335, 04.03.2020, <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>

Mösyö Hanri mahir bir ressamdır. Maharet-i sanatkâranesi sayesinde tecrübelerin ufak tefek bazı nevakısını dahi şüphesiz ikmal edeceğinde şüphemiz yok. O halde kış geceleri için hele önümüzdeki Ramazan-ı şerifte İstanbul ehl-i zevkine bir güzel eğlence daha çıktı demektir.¹⁸

Osmanlı'da genellikle görsel sanatlar ve dolayısıyla sinema gösterimleri yasaklarla anılmaktadır. Öte yandan, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri belgelerinden yasakların sadece ulusal güvenliğe yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bu dönemde hem saray hem de halk sinemaya olumlu bir bakış açısıyla yaklaşmaktadır. Söz gelimi, Ramazan ayında Şehzadebaşı'nda Türk Ocağı bahçesindeki bir binada hanımlara sinema gösterilmesine müsaade edildiğine dair bir belge yayınlanmıştır.

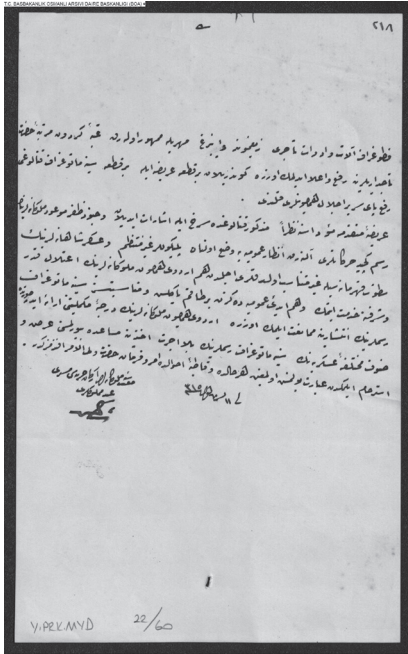
Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin 138 numaralı yayınına göre; 29 Aralık 1898 tarihinde Victor Continsouza kendi icadı olan sinematografi Sultan II. Abdülhamid'e sunmuştur. Sadrazam Halil Rifat Paşa, kendisine iletilen bu yazıya cevaben adı geçen aygıtın ne olduğunun araştırılması için gerekli çalışmalar başlatılmıştır. Nitekim araştırmalar sonucunda sinematograf adı verilen aygıtın ilmî yönden insanlık için faydalı olduğu anlaşılmıştır. Böylelikle sinema faaliyetleri erken dönemde başlamıştır.

23 Ekim 1899 tarihinde ise Sigmund Weinberg, Osmanlı ordusunun gücünü ve modernliğini belgelemek için başvuruda bulunmuştur:

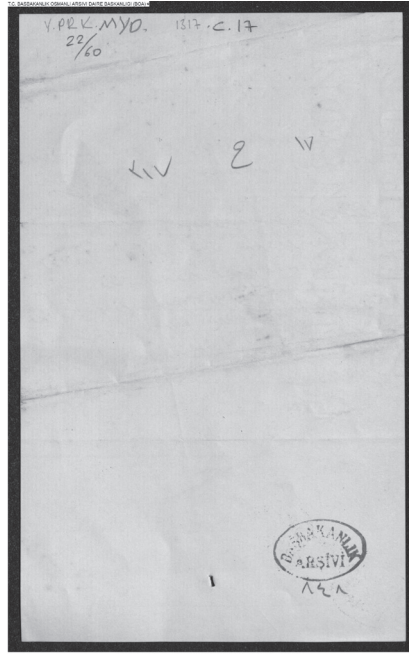
Fotoğraf âlât ve edevat taciri Sigmund Weinberg mührüyle memur olarak atebe-i gerdun mertebe-i hazret-i tacdârilerine ref ü'la edilmek üzere gönderilen bir kıt'a arıza ile bir kıt'a sinematograf kataloğu ref-i pay-ı serir-i iclal-i hümayunları kılındı. Arıza-i müteakkime müddeasına nazaran mezkûr katalogda sürh ile işaret edilen ve zafer-mev'ud-i mülûkanelerinin mülukanelerinin resm-i geçit harekâtları alınarak enzar-ı umumiyye vaz' olunan peliküller gayr-ı muntazam ve asâkir-i şahanelerinin satvet-i kahramanesiyle gayrı mütenasip oldukları ecilden hem Ordu-yı Hümayun-ı mülukanelerinin i'tilâ-yı kadr u şerefine hizmet etmek ve hem eyadi-i umumiye de gezen bir takım yanlış ve münasebetsiz sinematograf resimlerinin intişarına mümana'at eylemek üzere Ordu-yı Hümayun-ı mülukanelerinin derece-i mükemmeliyetini irae eder suretde sunuf-ı muhtelif-i askeriyenin sinematograf resimlerinin bila-ücret ahzına müsaade buyurtulmasını arz ve istirham eylemekten ibaret bulunmuş olmanın herhalde ve katbe-i ahvalde emr-u ferman hazreti veliyyü'l emri efendimizindir.¹⁹

18 *Servet-i Fünûn* dergisi veritabanı, (SFDV) "İstanbul Postası", <http://www.servetifunundergisi.com/sayi/301/> [Erişim Tarihi: 02.12.2020].

19 OADB (Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı), *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da Gösteri Sanatları*, İstanbul: Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, 2015, s. 345.

Y.PRK.MYD.00022.00060.001

Y.PRK.MYD.00022.00060.001

Belge 3: Fotoğraf âlât ve edevatı satıcısı Sigmund Weinberg'in padişaha bir arıza ve sinematograf kataloğu sunduğu ve ordunun ücretsiz sinematograf resimlerinin alınması izni istirhamı

20

Sigmund Weinberg, 23 Ekim 1899 tarihli bu dilekçesine ek olarak, padişaha bir çekim taslağı da sunmuştur. Sigmund Weinberg'in sunduğu taslakta, söz gelimi askerî geçit töreni çekimlerinin düzenlenişi gibi, bazı satırlar işaretlenmiştir. Bununla birlikte, Sigmund Weinberg sinematograf çekimlerinin yabancılar tarafından filme alınmasının mahzurlarını da belirtmiş ve çekimleri kendisinin herhangi bir ücret almadan yapmasına izin verilmesini de talep etmiştir.²¹

Nitekim bazı kaynaklarda Lumière Kardeşler'in 1905 yılından önce de İstanbul'da ve Osmanlı İmparatorluğu'nun birçok bölgesinde filmler çektiğine dair kanıtlar bulunmaktadır.²² Bu ilk belge filmlerde, Haliç'i, Boğaziçi'ni ve İstanbul halkını gösteren çekimler bulunmaktadır. Günümüzde bu filmlerin orijinaleri, François

20 Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi (CDA), Fotoğraf alat ve edevatı satıcısı Sigmund Vayenberg'in padişaha bir arıza ve sinematograf kataloğu sunduğu ve ordunun ücretsiz sinematograf resimlerinin alınması izni istirhamı, (Y.PRK.MYD), No. 17, Gömlek No. 06, 1317.

21 Ayşe Yılmaz, "Osmanlı'da Bir 'Ecnebi': Sigmund Weinberg", TSA: Türk Sinema Arşivi, <http://www.tsa.org.tr/tr/yazi/yazidetay/115/osmanli%E2%80%99da-bir-%E2%80%98ecnebi%E2%80%99--sigmund-weinberg> [Erişim Tarihi: 15.01.2019].

22 Mehmet Sağanak, *Pelikül Haberler*, İstanbul: Doğu Yayınları, 2016, s. 83.

Mitterrand Millî Kütüphanesi'nde (*François Mitterrand Bibliothèque nationale de France*) ve Fransız Film Arşivi Kütüphanesi'nde (*Bibliothèque des Archives Françaises du film, Bois d'Arcy*) arşivlenmektedir. Öte yandan, son yıllarda dijital film arşivlerinin yaygınlaşması ile bu filmler belgelenmeye başlanmıştır.

Tablo 1: Lumière Kardeşler'in Osmanlı Topraklarında Çektiği Filmler

Filmin Adı	Yılı	Arşiv/Katalog Bilgileri
<i>Porte de Jaffa: côté est</i>	1897	Film ID/URN: 402
<i>Une Rue</i>	1897	Film ID/URN: 406
<i>Place des Canons</i>	1897	Film ID/URN: 410
<i>Souk-el-Fakhra</i>	1897	Film ID/URN: 413
<i>Défilé de l'infanterie turque</i>	1897	Film ID/URN: 414
<i>Défilé de l'artillerie turque</i>	1897	Film ID/URN: 415
<i>Panorama de la Corne d'Or</i>	1897	Film ID/URN: 416
<i>Panorama des rives du Bosphore</i>	1897	Film ID/URN: 417

Kaynak: Lumière Catalogue, CL. Opérateur: Alexandre Promio.²³

Lumière Kardeşler'in operatörü Alexander Promio'nun Osmanlı topraklarında filme aldığı sekiz film bulunmaktadır. Bu sekiz filminden ikisi benzer yapıdadır ve İstanbul'da çekilmiştir. İstanbul temalı *Panorama de la Corne d'Or* ve *Panorama des Rives du Bosphore* filmleri belgesel sinema tarihinde çokça tekrarlanan gezi filmlerin ilk örnekleridir. Diğer altı filmin ise çekim mekânları Ortadoğu'dur. Nitekim bu bölgeler, Birinci Dünya Savaşı sonunda İngilizler ve Fransızlar tarafından işgal edilmiştir. Lumière Kardeşler'in özellikle neden bu bölgeleri seçtikleri ise belli değildir. Ancak, çekim mekânlarının özellikle tarihsel ve siyasal açıdan önemli olan bölgelerden seçilmiş olması düşündürücüdür. Bu bağlamda, bu altı film haber filmi türüne dâhil edilebilir.

Lumière Kardeşler'in operatörü Alexander Promio'nun Osmanlı topraklarında çektiği sekiz filmin genel özellikleri şu şekildedir: *Porte de Jaffa: côté est* filmi kırk dört saniyelik bir belge filmidir. Film Türkiye menşelidir. Ancak, Kudüs'te çekilmiştir.²⁴ Çekim sırasında kamera sabittir ve Lyon'daki Yafa Kapısı'nın önünden geçen insanlar filme alınmıştır. Benzer bir biçimde, *Une Rue* filmi de Kudüs'te filme alınmıştır. Filmde, sokak tezgâhlarının önünde dolaşan insanlar ve yoldan

²³ Filmlere "Lumière Kataloğu" adlı dijital film arşivinden ulaşılabilir (<https://catalogue-lumiere.com/operateur/alexandre-promio/>).

²⁴ 401 yıl boyunca Osmanlı sınırları içinde varlığını sürdüren Kudüs, 9 Aralık 1917 tarihinde İngilizlerin eline geçmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Alaattin Dolu, *Osmanlı Kudüs'ü Kent Kimliği, Nüfuz ve Meşruiyet (1703-1789)*, İstanbul: Küre Yayınları, 2020.

geçenler görüntülenmiştir. *Place des Canons* filmi ise Beyrut'ta (Lübnan)²⁵ filme alınmıştır. Film kırk altı saniye uzunluktadır. *Souk-el-Fakhra*'nın çekim yeri ise Şam'dır.²⁶ Filmde, tarihi çarşının ve dükkânların önünden geçen insanlar ile yük taşıyan hamallar görüntülenmektedir. *Défilé de l'infanterie Turque* filmi Mısır'da filme alınmıştır.²⁷ Filmde piyade birliği tarafından takip edilen bir asker bandosu görüntülenmektedir. *Défilé de l'artillerie Turque* filmi de Mısır'da çekilmiştir.²⁸ Filmde bir süvari mangası ve topları çeken atlar bulunmaktadır. Çerçevenin arkasında el-Mahmudiye Camisi ve çerçevenin sağında ise Selahaddin Kalesi vardır. *Panorama de la Corne d'Or* filmi İstanbul'un Boğaziçi girişinde ve Beyoğlu platolarını birbirinden ayıran bir deniz girintisi olan Haliç'in (Altın Boynuz olarak bilinir), denizden çekilmiş görüntüsünden oluşmaktadır. *Panorama de la Corne d'Or* filminin süresi kırk yedi saniyedir ve tek planda filme alınmıştır. Dönem içindeki filmlerde genellikle kamera hareketi gözlemlenmemektedir. Öte yandan, tek plandan oluşan *Panorama de la Corne d'Or* filminde geriye kaydırma hareketi uygulanmıştır (muhtemelen hareket halindeki bir vapurdan çekim yapılmıştır). Benzer bir biçimde, *Panorama des Rives du Bosphore* filmi de, içerik olarak *Panorama de la Corne d'Or*'a benzemektedir. Nitekim bu iki filmin çekim zamanları, "Lumière Kataloğu" adlı dijital film arşivinde aynı gün olarak arşivlenmiştir. Bu bağlamda, iki film tek bir film olarak da ele alınabilir. Söz gelimi, *Panorama de la Corne d'Or*'da denizden Haliç görüntülenmiş, *Panorama des Rives du Bosphore*'da ise denizden Boğaziçi filme alınmıştır. Ayrıca, her iki filmde de çekimler denizden yapılmış ve benzer kamera hareketleri ve açıları kullanılmıştır.

Lumière Kardeşler dışında aynı yıllarda Osmanlı topraklarında çekim yapan birçok yabancı da bulunmaktadır. Söz gelimi, Osmanlı İmparatorluğu vatandaşı olan Yanaki ve Milton Manaki Kardeşler 1908 yılında Jön Türkler'in Manastır'daki faaliyetlerini filme almıştır. Benzer bir biçimde, Paris'te Lumière Kardeşler'den sinema eğitimi alan Rum kökenli Osmanlı vatandaşı Demitris Meravidis 1905 yılında bir film atölyesi kurmuş ve İstanbul'un çeşitli mekânlarını gösteren belge filmler çekmiştir.²⁹

1908 yılında 2. Meşrutiyet'in ilanı ve sonrasında, belgesel sinema çalışmaları üzerinde bazı değişimlere yol açmıştır: Söz gelimi, uygulamaya konulan Kanun-i Esasi gibi. Bu dönemde, Osmanlı'da sinema salonlarının sayısı artmış ve yabancı film şirketleri ülkeye yatırım yapmaya başlamıştır. Örneğin, Gaumont, 1913

25 1918 tarihinde Fransızlar tarafından işgal edilmiştir.

26 İngilizler ve Araplar Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Osmanlı kuvvetlerini 30 Eylül 1918 yılında yenilgiye uğratıp Şam'ı ele geçirmiştir.

27 *Lumière Catalogue* adlı dijital film arşivinde, bu filmin İstanbul'da çekildiği belirtilmiştir. Öte yandan, Nisan 2020 tarihinde bu veri Mısır olarak güncellenmiştir.

28 Daha önceden *Lumière Catalogue* adlı dijital film arşivinde, bu filmin İstanbul'da çekildiği belirtilmiştir. Öte yandan, Nisan 2020 tarihinde bu veri Mısır olarak güncellenmiştir.

29 Sağanak, *Pelikül Haberler*, s. 74.

yılında İstiklal Caddesi'nde bir sinema salonu açmıştır. 1908-1914 yılları arasında gayrimüslimlerin de ilgi göstermesiyle İstanbul'daki sinema salonlarının sayısı artmıştır.³⁰

Tablo 2: Gaumont'un Osmanlı Topraklarında Çektiği Filmler (1910-1923)

Filmin Adı	Yılı	Arşiv/Katalog Bilgileri
<i>On the Banks of the Bosphorus: The Sultan's Mosque (Sovereign of the Ottoman Empire)</i>	1910	Film ID/URN: 0000GR 10205/150185
<i>The Ceremonies of the Califat of its Majesté Abdul Medjid</i>	1922	Film ID/URN: 2250GJ /00011B

Kaynak: Gaumont Pathé Archives, GP. Ottoman.³¹

Dijital film arşivleri incelendiğinde, Gaumont'un çektiği pek çok filme ulaşılmaktadır. Öte yandan bu filmler çoğunlukla kurmaca yapıdadır. Gaumont'un resmî web sayfasında 1910 ile 1923 arasında çekilen iki belge film bulunmaktadır: *On the Banks of the Bosphorus: The Sultan's Mosque* ve *The Ceremonies of the Califat of its Majesté Abdul Medjid*. Bu filmlerde, Osmanlı topraklarındaki siyasal olaylar ve sultanın konumu belgelenmektedir. Söz gelimi, *The Ceremonies of the Califat of its Majesté Abdul Medjid* filminde, II. Abdülmecit'in kutsal emanetleri alması ve Fatih camisine gidişi ve ilk halife olan Yavuz Sultan Selim'in türbesini ziyareti farklı plan ölçeklerinde gösterilmektedir. Öte yandan bu film, Lumière Kardeşler'in operatörü Alexander Promio'nun çektiği filmlerden biçimsel ve içerik olarak farklı yapıdadır. Örneğin, *The Ceremonies of the Califat of its Majesté Abdul Medjid* tek plandan oluşmamaktadır. Bir dakika on dört saniyelik film altı çekimden oluşmaktadır. Bu çekimler belli bir düzene göre kurgulanmıştır. Bununla birlikte, filmde yakın plan ölçekleri uygulanmış ve öykülemeye dayalı bir yapı kurulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda, Gaumont'un çektiği bu iki film, haber filmi kategorisinde ele alınabilir. Benzer bir biçimde, Fransız Pathé ve British Pathé ise çoğunlukla Osmanlı topraklarında haber, gezi, tanıtım ve propaganda içerikli filmler çekmiştir. Bu dönemde, İstanbul başta olmak üzere tüm Osmanlı topraklarında önemli olaylar kaydedilmiştir. Bu filmlerin dönem içindeki toplumsal ve siyasal olaylarla ilişkisi vardır. Nitekim bu filmler, Osmanlı topraklarında Birinci Dünya Savaşı ve sonrası oluşan toplumsal ve sosyal gelişmeleri yansıtan

30 Ali Özuyar, *Sinemanın Osmanlıca Serüveni*, Ankara: De-Ki Yayınları, 2008, s. 13-15.

31 Bkz. Gaumont Pathé Archives, GP. Ottoman, <http://www.gaumontpathearchives.com/index.php?urlaction=docListe#> [Erişim Tarihi: 30.12.2020].

birer görsel belge olarak da görülebilir. Bu filmlerde, dönemin toplumsal yapısı, fiziksel koşulları, sarayın bakış açısı, halifelik ve oryantalist söylemler hakkında da oldukça detaylı bilgiler sunulmaktadır. Söz gelimi, *Danse Des Ouled Naid* (Cezayir Dansları, 1902), *İzmir* (1911), *Rodos'un Çamlıklarında*, (1912) ve *Kahire'nin Arap Sokakları* (1913) filmleri gibi.

Tablo 3: Fransız Pathé (Fondation Jérôme Seydoux Pathé)'nin Osmanlı Topraklarında Çektiği Filmler

Filmin Adı	Yılı	Arşiv/Katalog Bilgileri
<i>Dances du Ventre</i> (Oryantal Danslar) ³²	1902	Film ID/URN: 915
<i>Atrocités Turques</i> (Türk Vahşeti)	1903	Film ID/URN: 1000
<i>La Turquie Renaissance</i> (Yeni Türkiye)	1908	Film ID/URN: 2449
<i>Le Salamalick public à la mosquée hamidié</i> (Hamidiye Camii'nde Cuma Selamlığı)	1908	Film ID/URN: 2465
<i>Constantinople Pittoresque</i>	1909	Film ID/URN: 2938
<i>La Guerre dans les Balkans: Série</i> (Balkanlar'da Savaş: Serisi)	1912	Film ID/URN: 5641
<i>La Femme, ses différentes conditions sociales, depuis la femme sauvage jusqu'à nos modernes élégantes</i>	1912	Film ID/URN: 5151
<i>Reddition de Scutari</i> (Scutari'nin Teslim Edilmesi)	1913	Film ID/URN: 6130

Kaynak: Fransız Pathé: Fondation Jérôme Seydoux Pathé, FJSP. *Le muet: Les débuts d'un empire* (1896-1909).³³

Tablo 3'teki filmlerden bazıları propaganda, bazıları ise haber amacıyla çekilmiştir. Söz gelimi, *Dances du Ventre* filminde Batı'nın oryantalist bakışının izlerini görmek mümkündür. Nitekim bir buçuk dakikalık filmde dans eden kadınlar ve bu dansa tef ile eşlik eden kişiler alaycı bir betimleme ile filme alınmıştır. *Dances du Ventre* tür bağlamında, oryantalist filmler kategorisinde değerlendirilebilir. *Atrocités Turques* filminde ise Makedonya'daki iç olaylar propagandaya yönelik bir biçimde görüntülenmiş ve haber filmi biçiminde kurgulanmıştır. *La Turquie Renaissance* filmi ise üç parçadan oluşmaktadır: Galata Köprüsü bölümü, Boğaziçi bölümü ve İstanbul sokaklarındaki kalabalık halk kitlesinin görüntülediği bölüm.

³² Fransız Pathé'nin dijital arşivinde filme ait üç isim bulunmaktadır: *Danza Turca*, *Dances du Ventre* ve *Turkish Dance*. Bu film ile *Danse des Ouled Naid* aynı film olabilir. Film, Barselona'daki *Segundo de Chomon* atölyelerinde renklendirilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. (<http://filmographie.fondation-jeromeseydoux-pathe.com/6637-dances-du-ventre-3-danse-turque>) [Erişim Tarihi: 15.12.2020].

³³ Filmlere *Fondation Jérôme Seydoux Pathé* adlı dijital film arşivinden ulaşılabilir (<http://www.fondation-jeromeseydoux-pathe.com/>) [Erişim Tarihi: 20.12.2020].

Bu film haber filmi türündedir. *Le Salamalick Public à la mosquée Hamidié* de de haber türüne dâhil edilebilir. Filmde Yıldız Sarayı'ndan Hamidiye Cami'ne giden İstanbullular ve askerlerin geçit töreni görüntülenmiştir. Bu çekimlerin ardından etrafı askerlerle çevrili olan Sultan II. Abdülhamid'in eliyle hafifçe halkı selamlaması kurgulanmıştır.³⁴ *Constantinople Pittoresque* filmi ise Lumière Kardeşler'in operatörü Alexander Promio'nun çektiği filmlere benzemektedir. Filmde İstanbul'un çeşitli mekânları görüntülenmiştir. *La Guerre dans les Balkans: Série* filmi ise on filmden oluşan bir savaş belgeseli serisidir. Bu savaş serisinde 1 Ekim 1912 yılında başlayan "Balkan Krizi"³⁵ Fransızların gözünden filme alınmıştır. Bu bağlamda, bu belge(sel) serisi, hem savaş belgeseli türüne hem de propaganda belgeseli türüne dâhil edilebilir. *La Femme, ses Différentes Conditions Sociales, Depuis la Femme Sauvage Jusqu'à nos Modernes Élégantes* filminin dijital kopyasına arşiv üzerinden ulaşılammıştır. Filmin sadece katalog bilgilerine ulaşılmıştır. Bu bağlamda, filmin sadece özeti³⁶ analiz edilmiştir. Filmde Doğulu kadınlar ile Batılı kadınlar karşılaştırılmaktadır. Filmin özet verisinden hareketle, oryantalist filmler kategorisinde ele alınabilir. *Reddition de Scutari* filmi içerik olarak haber türüne daha yakındır. Filmde, 23 Nisan 1913'te Türk askerlerinin harekâtı filme alınmıştır. *Le Nouvelliste de Bordeaux* gazetesi film için şöyle yazmıştır: "Pathé Journal işletmecisi tarafından en zor şartlarda, düşman hattında ve hayati tehlike altında filme alınmıştır."³⁷

Fransız Pathé'nin çektiği sekiz filmin genel özellikleri şu şekilde özetlenebilir: Bu sekiz film tür ve konu bağlamında birbirinden bağımsızdır. Söz gelimi, *Dances du Ventre* ve *La Femme, ses différentes conditions sociales, depuis la femme sauvage jusqu'à nos modernes élégantes* filmlerinde Batı'nın oryantalist bakışının izlerini görmek mümkündür. *Constantinople Pittoresque* filmi gezi türündedir. *Atrocités Turques*, *La Turquie Renaissance*, *Le Salamalick Public à la Mosquée Hamidié* ve *Reddition de Scutari* filmleri haber türündedir. Belge(sel) serisi biçiminde filme alınan *La Guerre dans les Balkans: Série* ise savaş belgeseli türüne dâhil edilebilir.

34 Özde Çeliktemel Thomen, "Hakikat Olursa: Osmanlı İstanbul'unda Filmler, Gösterimler, İzlenimler (1896-1909)", *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, sy. 75, 2016, s. 163.

35 Balkan krizi 1 Ekim 1912'de başlamıştır. Balkan ülkeleri koalisyonu (Karadağ, Sırbistan, Bulgaristan ve Yunanistan) Avrupa'daki topraklarını elinden almak için Türkiye'ye savaş ilan etmiştir. Savaş iki yıl sürmüştür. Detaylı bilgi için bkz. Lev Troçki, *Balkan Savaşları*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2012.

36 Detaylı bilgi için bkz. <http://filmographie.fondation-jeromeseydoux-pathe.com/10722-femme-ses-differentes-conditions-sociales-depuis-la-femme-sauvage-jusqu-a-nos-modernes-elegantes-la> [Erişim Tarihi: 10.06.2020].

37 *Bibliothèque Nationale De France* (BNF), <https://www.bnf.fr/fr> [Erişim Tarihi: 11.06.2020].

Tablo 4: *British Pathé'nin Osmanlı Topraklarında Çektiği Filmler (1910-1923)*

Filmin Adı	Yılı	Arşiv/Katalog Bilgileri
<i>Bosporus (İstanbul Boğazı)</i>	1910	Film ID/URN: 2326.27/74848
<i>Public Hanging of 14 Turks Aka Italian / Turkish Campaign</i>	1911	Film ID/URN: 2468.12/77260
<i>The War Of The Five Nations (Beş Ulusun Savaşı)</i>	1912	Film ID/URN: 2963.13/85197
<i>Turkish Troops & Civilian Refugees In Balkan War (Türk Birlikleri ve Sivil Mülteciler Balkan Savaşı'nda)</i>	1912	Film ID/URN: 1922.46/73387
<i>Les Horreurs De La Guerre AKA The Horrors Of War (Savaşın Dehşeti)</i>	1914	Film ID/URN: 2440.12/76936
<i>Corpses On Russian-Turkish Border (Türk-Rus Sınırı'ndaki Cesetler)</i>	1914	Film ID/URN: 2470.20/77315
<i>Capture Of Erzenim AKA Erzerum</i>	1914-1918	Film ID/URN: 1940.46/73887
<i>Turks On Board Ship (Türkler Gemide)</i>	1914-1918	Film ID/URN: 1942.52/73955
<i>Infantry On March (Piyadeler Yürüyüşte)</i>	1914-1918	Film ID/URN: 2346.09/75268
<i>Turkish Scenes (Türk Sahneleri)</i>	1914-1918	Film ID/URN: 1930.23/73570
<i>Turkish Cruiser Sunk (Türk Kruvazörü Mecidiye'nin Enkazı)</i>	1915	Film ID/URN: 1922.26/73367
<i>Constantinople (İstanbul)</i>	1915	Film ID/URN: 1660.38/70926
<i>Colonial Army Service Corps</i>	1915	Film ID/URN: 1942.61/73964
<i>Wreck At Dardanelles (Çanakkale Boğazı'ndaki Gemi Enkazı)</i>	1916	Film ID/URN: 2354.08/75839
<i>Turkish Prisoners (Türk Mahkûmlar)</i>	1916	Film ID/URN: 1662.24/70953
<i>Constantinople Occupied By British And Indian Troops (İstanbul'un İngiliz ve Hindistanlı Birlikler Tarafından İşgali)</i>	1918	Film ID/URN: 1910.29/73045
<i>Peace In The Near East (Yakın Doğu'da Barış)</i>	1919	Film ID/URN: 1934.09/73742
<i>The Problem Of Turkey (Türkiye'nin Sorunu)</i>	1920	Film ID/URN: 208.16/21444
<i>Turko Greek Troubles (Türk Yunan Sorunları)</i>	1920	Film ID/URN: 2438.16/76901
<i>Turko Greek War AKA Turkish Army Constantinople (Türk Yunan Savaşı)</i>	1920	Film ID/URN: 2370.05/75986
<i>Mustapha Kemal (Mustafa Kemal)</i>	1920	Film ID/URN: 2430.27/76818
<i>Abdication Of The Sultan Constantinople (Sultan'ın Tahtan Çekilmesi)</i>	1922	Film ID/URN: 2526.11/77797
<i>Greek Turk War (Türk Yunan Savaşı)</i>	1922	Film ID/URN: 2434.03/76844
<i>Like 1914 Again</i>	18/09/1922	Film ID/URN: 282.32/23244

<i>The Burning Of Smyrna (İzmir'in Yakılması)</i>	12/10/1922	Film ID/URN: 284.32/23290
<i>Un Pays Qui Agonise La Turquie Reel 1 and 2</i>	16/10/1922	Film ID/URN: 2440.07/76931
<i>Near East Peace Pact Signed</i>	16/10/1922	Film ID/URN: 286.04/23296
<i>Thus Far No Father</i>	20/11/1922	Film ID/URN: 290.14/23376
<i>UN Pays Qui Agonise La Turquie AKA Turkey Reel 1 and 2</i>	1923-1924	Film ID/URN: 2438.17/76902

Kaynak: British Pathé, BP. *Ottoman Empire*.³⁸

Tablo 4'te görüldüğü üzere, bu dönemde Osmanlı topraklarında en çok İngilizler film çekmiştir. *British Pathé*'nin filmleri farklı kategorilerde yer almaktadır. Bu kategoriler şu şekilde sıralanabilir: savaş konulu belge filmler, gündelik olayların kaydını içeren haber filmler, İstanbul ile ilişkili belge filmler ve Kurtuluş Savaşı sonrasındaki Osmanlı topraklarında yaşanan toplumsal ve siyasal konuları belgeleyen filmler. Örneğin, *Public Hanging of 14 Turks Aka Italian/Turkish Campaign Bosphorus*, *The War of The Five Nations*, *Turkish Troops & Civilian Refugees in Balkan War*, *Les Horreurs De La Guerre AKA The Horrors of War*, *Corpses on Russian-Turkish Border*, *Capture of Erzenim AKA Erzerum*, *Infantry on March*, *Colonial Army Service Corps*, *Turkish Prisoners*, *Greek Turk War*, *Like 1914 Again*, *The Burning of Smyrna* ve *Thus Far No Father* filmleri savaş konulu belge filmlerdir. *Turks on Board Ship*, *Turkish Scenes*, *Turkish Cruiser Sunk*, *Wreck at Dardanelles*, *Un Pays Qui Agonise La Turquie Reel 1 and 2* (bu film iki parçadan oluşmaktadır) ve *UN Pays Qui Agonise La Turquie AKA Turkey Reel 1 and 2* (bu film iki parçadan oluşmaktadır) filmleri ise gündelik olayların kaydını içeren haber filmi türündedir. *Constantinople*, *Constantinople Occupied By British and Indian Troops*, *Turko Greek War AKA Turkish Army Constantinople* ve *Abdication of The Sultan Constantinople* filmleri de İstanbul temalı filmlerdir. Bununla birlikte, *Peace in The Near East*, *The Problem of Turkey*, *Turko Greek Troubles*, *Mustapha Kemal* ve *Near East Peace Pact Signed* filmleri de Kurtuluş Savaşı sonrasındaki Osmanlı topraklarında yaşanan toplumsal ve siyasal konuları belgeleyen filmlerdir. Söz gelimi, *Public Hanging of 14 Turks Aka Italian/Turkish Campaign* filminde, asılan on dört kişi ve İtalyan askerleri görüntülenmektedir. Asılan kişilerin hangi suçları işledikleri hakkında filmde hiçbir bilgi bulunmamaktadır, ne kimlikleri ne de uyrukları bellidir, Türk de olabilirler, Libyalı da. Nitekim bu savaşın bir sonucu olarak Osmanlı İmparatorluğu Libya'yı kaybetmiştir. Benzer bir biçimde, *Les Horreurs De La Guerre AKA The Horrors Of War* filmi de, 1914 Aralık ayında Türk

³⁸ BP (*British Pathé*) dijital film arşivi, *Ottoman Empire*, <https://www.britishpathe.com/> [Erişim Tarihi: 10.11.2019].

ordusunun Sarıkamış'tan geri çekildikten sonra, Rus askerlerinin donmuş asker cesetlerini incelemesini gösteren çekimlerden oluşmaktadır. Film, bir köpeğin donmuş bir cesedi parçalamasını gösteren bir dizi çekimle son bulmaktadır. *Corpses On Russian-Turkish Border* filminde ise Kafkas Cephesi'nde donarak ölen Türk askerleri görüntülenmiş ve *Capture of Erzenim AKA Erzerum* filminde de Rus askerlerinin Erzurum'a girişi kayda alınmıştır. *Infantry On March* filminin çekim yeri ve zamanı belli değildir. Ancak, filmin çekildiği coğrafya Doğu Anadolu bölgesini çağrıştırmaktadır. Filmde, Türk askerlerinin yürüyüşü farklı açılardan çekilmiş ve art arda kurgulanmıştır. Benzer bir biçimde, *Turkish Prisoners* adlı filmin çekildiği yeri ve zamanı kesin belli olmamakla birlikte (filmin çekim yeri Yunanistan olabilir), filmde Rus askerleri tarafından yakalanan Türk mahkûmlar görüntülenmektedir.

British Pathé'nin kameramanları hem savaştan önce, hem de savaş sırasında Osmanlı topraklarında savaş temalı pek çok film çekmiştir. Bu filmler aynı zamanda birer haber filmi olarak da ele alınabilir. Söz gelimi, *Colonial Army Service Corps* filminde, Arap erkeklerin Gelibolu'daki Avustralya askerlerine erzak temini gösterilmiş ve ardından Avustralyalıların inşa etmeye çalıştıkları bir köprü görüntüsü kurgulanmıştır. *Turks on Board Ship* adlı filmin çekim yeri ve zamanı belli değildir. Ancak, görüntüler filmin bir İngiliz gemisinde çekildiğini düşündürmektedir. Filmde, üniformalı üç Türk askeri ve iki çocuk ile İngiliz askerlerini gösteren çekimler bulunmaktadır. *Turkish Scenes* filminde ise mülteci bir ailenin gündelik faaliyetleri gösterilmektedir. Filmin sonunda ise at üstünde bir kadının uzun bir çekimi vardır. Kadın kameraya dönük olarak atıyla daireler çizmektedir. *Turkish Cruiser Sunk* ise 3 Nisan 1915 tarihinde Odessa limanında batan Türk Kruvazörü Mecidiye'nin enkazının haber görüntülerinden oluşmaktadır.

Hem İngiliz hem de Fransız sinemacıların Osmanlı topraklarında çokça çekim yaptığı mekânların başında İstanbul gelmektedir: Söz gelimi, *Constantinople* filmi, Birinci Dünya Savaşı sırasında İstanbul'un denizden çekilmiş görüntülerinin kurgulandığı bir filmidir. *Constantinople Occupied by British and Indian Troops* adlı film hem bir savaş filmidir, hem de bir İstanbul konulu filmidir. Film, Ayasofya'nın çekimi ile başlar. Bu çekimin ardından İstanbul'a gemiler ile gelen işgalciler gösterilir. *UN Pays Qui Agonise La Turquie AKA Turkey* adlı film ise Türkiye'deki Bizans mimari yapıları ve camileri hakkında detaylı çekimler içeren Fransız ortak yapımı bir filmidir.

Yabancılar, Kurtuluş Savaşı'nın sonrasında da, Osmanlı topraklarında filmler çekmeye devam etmişler ve Türk siyasetini hem dışarıdan hem de içeriden belgelemiştirler.³⁹ Bu filmlerde, dönemin siyasal ve toplumsal sorunları haber filmi

39 Yabancı topraklarda çekilen ancak Türk tarihi için önemli bir anlaşma olan Lozan Barış Antlaşması'nın filme alındığı, *Yakın Doğu'da Barış (Peace in The Near East, 1919)* adlı film, bu bağlamda örnek verilebilir. Filmde, İsviçre'nin Lozan kentinde imzalanan tarihî

biçiminde gösterilmektedir. Örneğin, *Near East Peace Pact Signed* filmin sonunda *Pathé* gazetesinin görseli altında “Bize barış getiren adam General Sir Charles Harington” yazmaktadır. *The Problem of Turkey* filminde ise, 25 Mart 1920’de Hint Khilafat Heyeti Başkanı Muhammed Ali’nin Osmanlı İmparatorluğu’nun bölünmesi ile ilgili konuşmasını gösteren görüntüler bulunmaktadır. Yabancılar bu dönemde, Osmanlı İmparatorluğu’nun neredeyse her bölgesinde herhangi bir engelleme ile karşılaşmadan bu filmleri çekmiştir.⁴⁰ Nitekim yabancıların farklı amaçlarla çektiği bu filmler, Osmanlı’nın hem iç hem de dış siyaseti üzerinde etkileri olmuştur: Söz gelimi, yabancı sinemacıların Osmanlı topraklarında rahatça çekim yapmalarından dolayı, Batı’nın Osmanlı üzerinde toplumsal ve ekonomik yaptırımları artmış olabilir.

Bu ilk belge filmler çoğunlukla haber, savaş ve propaganda temalıdır. Öte yandan, bu filmlerin çok azı Osmanlı sinemalarında gösterilmiştir. Bununla birlikte, bu filmlerin bazı olumlu etkileri de olmuştur. Örneğin, Osmanlı’nın kendi millî sinemasını oluşturma gayretleri gibi. 13 Aralık 1913 tarihinde, Rumeli Muhacirin-i İslamiye Cemiyeti tarafından, Balkan Harbi’nde Türk milletinin maruz kaldığı zulüm ve işkenceleri belgelemek için sinemacı Sigmund Weinberg ile birlikte bir belgesel projesi planlanmış ve padişaha sunulmuştur.

Öte yandan, Osmanlı’da 14 Kasım 1914’e kadar yabancı uyruklu kişilerin filmleri egemen olmuştur. Söz gelimi, Osmanlı vatandaşı olan Yanaki ve Milton Manaki Kardeşler ülkenin pek çok yerinde çekimler yapmıştır. Ancak, Türk olmadıkları için çektikleri filmler ilk Türk belgesel örnekleri olarak görülmemektedir.⁴¹ Bu bağlamda, farklı görüşler bulunmaktadır. Günümüzde kabul edilen ana görüşe göre; ilk belgesel filmi Fuat Uzkınay çekmiştir. Osmanlı İmparatorluğu’nun Birinci Dünya Savaşı’na katılması ile Rusların Ayastefanos’a (Yeşilköy) diktikleri antıtın 14 Kasım 1914 tarihinde havaya uçurulmuştur. Anıtın havaya uçurulduğu anda, Fuat Uzkınay bu olayı filme almıştır. Bu film, Türk belge(sel) sinema tarihinin ilk belgesel filmi olarak görülmektedir. Öte yandan, bu filmin hiçbir zaman çekilmediği ya da çekim aşamasında yandığı veya çekim sonrasında herhangi bir nedenle yok edildiği de düşünülmektedir.

anlaşma belgelenmektedir. Filmde, İsmet Paşa’nın, Türk delegelerin ve Yunan başbakanı Venizelos’un birçok çekimi ve imzalanan anlaşmanın detay planları bulunmaktadır. Nitekim bu filmde, günümüzde halen bir tartışma konusu olan tarihi anlaşmaya ilişkin pek çok detay görselleştirilmiştir: Filmde birçok ara yazı kullanılmıştır. Türk delegeler ile yabancıların yakın plan çekimleri, yüz ifadeleri ve anlaşma metnini gösteren detay planlar ile ara yazılar paralel kurgulanmıştır.

40 Peyami Çelikcan, “Osmanlı’dan Sinema Manzaraları Üzerine Bir Değerlendirme”, *TSA: Türk Sinema Arşivi*, <http://www.tsa.org.tr/tr/yazi/yazidetay/47/-osmanli%E2%80%99dan-sinema-manzaralari--uzerine-bir-degerlendirme---1> [Erişim Tarihi: 27.04.2019].

41 Battal Odabaşı, “Türk Sinemasının Kuruluşunda Ordunun Rolü, Belgesel Film ve Kurtuluş Savaşı Filmleri”, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, sy. 24, 2006, s. 206.

Nitekim araştırmacı Burçak Evren, *Ayastefanos'taki Rus Abidesinin Yıkılışı* (1914) filminden önce, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde üç filmin daha çekildiğini belirtmektedir: 28 Temmuz 1905'te Selim Sırrı Tarcan'ın rehberlik yaptığı Yıldız Camisi'nin ikinci selamlığını belgeleyen film, Makedonyalı Yanaki ve Milton Kardeşler'in çektikleri 1911 yılında V. Sultan Mehmet Reşat'ın Selanik ve Manastır ziyaretlerini konu alan belge film ve 1913 yılına ait olan kim veya kimler tarafından çekildiği bilinmeyen Hamidiye Kruvazörü'nün çekimlerinden oluşan belge film gibi.⁴² Bu filmlerden günümüze ulaşan ve çekeninin bulunduğu tek film ise Yanaki ve Milton Kardeşler'in belge filmidir. Yanaki ve Milton Kardeşler her ne kadar Türk asıllı olmasalar da Osmanlı tebaasından olduklarından, Yanaki ve Milton Kardeşler'in belge filmi, ilk film olarak kabul edilebilir. Nitekim Makedonya'daki belgeler incelendiğinde, Milton Kardeşler'in çektikleri filmlerinin tümünün üzerinde Türkiye yazısı bulunmaktadır.⁴³

Fuat Uzkınay'ın Türk sinemasının öncülerinden biri olduğu gerçektir. Bunu hiç kimse yadsıyamaz. Ama çektiği iddia edilen filmin ilk olması mümkün değildir. Çünkü bu filmden önce çekilmiş birden fazla film vardır. Ama ne var ki bu filmlerden yalnızca Manaki Kardeşler'in 1907'den sonra yaptıkları tüm filmler, koruma altına alınarak günümüze dek ulaşma olanağını bulmuştur.⁴⁴

Ayastefanos'taki Rus Abidesinin Yıkılışı filminden sonra, Enver Paşa'nın ön ayak olmasıyla, 1915 yılında Merkez Ordu Sinema Dairesi kurulmuş ve başkanlığına⁴⁵ Sigmund Weinberg, yardımcılığına ise Fuat Uzkınay getirilmiştir. Bununla birlikte, 26 Temmuz 1915 tarihinde Müdafaa-i Milliye Cemiyeti tarafından Çanakkale Savaşı'nın sinema yoluyla öğrencilere aktarılması adına fotoğrafçı Necati Bey'in yönetiminde bir belgesel projesi hazırlanmıştır. Nitekim Talat Paşa'nın Enver Paşa'ya gönderdiği yazı şu şekildedir:

Beyoğlu'nda Humbaracı yokuşunda 98 numaralı hanın dört numarasında ikamet eden ve fotoğraf ve elektrik âlât ve makineleri satmakla müstakil Romanya tebaasından kırk sekiz yaşlarında Mösyö Weinberg veled-i İzzrahil ahiren Avrupa'daki kıta'at-ı Osmaniyeye'nin sinemasını

42 Burçak. Evren, *Türkiye'ye Sinemayı Getiren Adam: Sigmund Weinberg*, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1997, s. 68-69.

43 Burçak Evren, "Balkanların ve Türk Sinemasının İlk Yönetmenlerinden Manaki Kardeşler", *Hayal Perdesi Dergisi*, sy. 37, Aralık 2013, s. 74.

44 Burçak Evren, "Belge Yoksa, Tarih de Yok: Bir 100. Yıl Masalı", *CineBelge*, sy. 35, 2015, s. 16.

45 Bu konuda pek çok tartışma vardır. Çünkü resmî kayıtlarda Sigmund Weinberg'in bu dairenin başına atandığına dair bir belge kaydı bulunmamaktadır. Bazı tarihçelere göre; Sigmund Weinberg sadece teknik destek ve danışmanlık yapmıştır. Nitekim 29 Ağustos 1916 tarihinde Osmanlı ile Romanya arasında savaş çıkmıştır. Bu nedenle, Romanya uyruklu Sigmund Weinberg'in sadece gayri resmî olarak yardımda bulunduğu düşünülebilir.

ahza memur edilerek fotoğrafçı İbrahim Ferid Bey ile beraber Merkez Kumandalığı tarafından yedlerine vesika verilerek i'zam edildikleri ve bu kere avdet eden ve düvel-i muhasara tebaasından olarak merkurum ahvali zaten pek de mazbut olmadığı gibi merci'iyet haricinde düveli muhasara tebaasından bir şahsın polisin malumatı olmaksızın bu suretle seyr ü seyahatine müsaade i'tası min-küllü'l-vücut şayan-ı kayd ve nazar bulunduğu Polis Müdüriyet-i Umumiyesi'nden varid olan tezkire de ihbar kılınmış olmakla beyanı malumat siyakında tezkireyi senaveri terkim kıldı efendim.⁴⁶

1918'de Maarif Nezareti sinema memuru Ahmed Necati Bey tarafından *Anadolu* adlı bir belgesel çekilmiştir. Filmin gösterime hazırlanma sürecini (baskı, banyo vb.), Dersaadet Merkez Kumandanlığı Sinema Atölyesi üstlenmiştir. Ancak, bu kurum savaşın sona ermesi ile dağılmıştır. Dağılan kurum ile Merkez Ordu Sinema Dairesi'nin sinema aygıtları önce Malulü Gaziler Cemiyeti'ne daha sonra ise Ordu Film Alma Dairesi'ne devredilmiştir.⁴⁷ Bu kurumun arşivlerinden günümüze kadar ulaşan pek çok belgesel bulunmaktadır: Söz gelimi, 1922 yılında çekilen ve 1933 yılında ilave çekimlerin eklenmesiyle üç bölümlük bir film haline getirilen *İstiklal (İzmir Zaferi, 1933)* filmi gibi. Atatürk'ün bu belgeye verdiği önemden dolayı, bu film on iki bölüm olarak genişletilmiştir. Daha sonra, Atatürk'ün cenaze töreninin de eklenmesi ile film on üç bölüm haline getirilmiştir.⁴⁸ Türkiye'de resmî belgesel çalışmaları uzun yıllar Ordu Foto Film Merkezi'nin yanında Basın Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü ile Millî Eğitim Bakanlığı'nın ilgili birimleri tarafından yürütülmüştür. Bu kurumların yaptığı pek çok belgesel çeşitli nedenlerden ötürü yok olmuş ve Türk belgesel sineması ile kültürü açısından önemli bir kayıp olmuştur.⁴⁹ Öte yandan, bu dönemde belgeye yönelik özel çalışmalar oldukça azdır: Bu dönemde belgesel çalışmaları yapan özel kurumlara örnek olarak Kemal Film ve İpek Film verilebilir. Söz gelimi, Kemal Film, Kurtuluş Savaşı'nın son günlerinde elliye yakın belgesel film yapmıştır. Bu belgesellerden en çok bilineni Fuat Uzkınay'ın yönettiği *Zafer Yolları* (1923) belgeselidir.⁵⁰ Benzer bir biçimde, İpek Film'in Nazım Hikmet Ran'ın denemesinin baştan sona çekimlerinden oluşan *Düğün Gecesi (Kanlı Nigar, 1933)* adlı film bir belgesel olarak değerlendirilebilir.⁵¹ Nazım Hikmet 1934 yılında, *Bursa Senfonisi* ve *İstanbul Senfonisi*

46 OADB (Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı), *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da Gösteri Sanatları*, İstanbul: Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, 2015, s. 417.

47 Odabaş, "Türk Sinemasının Kuruluşunda Ordunun Rolü, Belgesel Film ve Kurtuluş Savaşı Filmleri", s. 211.

48 Fusun Balkaya, *Türkiye'de Belgesel Film Çalışmaları*, Ankara: Basım ve Grafik Yayıncılık, 1997, s. 33.

49 Gündes, *Belgesel Filmin Yapısal Gelişimi: Türkiye'ye Yansıması*, s. 106.

50 Balkaya, *Türkiye'de Belgesel Film Çalışmaları*, s. 35.

51 Filiz Susar, *Türkiye'de Belgesel Sinemacılar*, İstanbul: Es Yayınları, 2004, s. 17.

adlarında iki belgesel çekmiştir. Bu filmlerin 1920'lerdeki modernleşme ve şehir hayatı üzerine odaklanan film akımlarının bir yansıması olduğu iddia edilebilir. Öte yandan, Matbuat Umum Müdürlüğü bu dönemde sinema alanında Sovyetler Birliği hükümeti ile iyi ilişkiler geliştirmek amacıyla ortak film yapımı konusunda girişimlerde bulunmuştur: Bu bağlamda, *Türkiye'nin Kalbi Ankara* (Lev Arnshtam ve Sergey Yutkeviç, 1934) ve *Türk İnkılabında Terakki Hamleleri* (Kemal Necati Çakus ve Ester Shup, 1937) adlı belgeseller örnek verilebilir.

Osmanlı'da belgesel, farklı adlarla çalışmalar yapan sinema daireleri ile sınırlı kalmıştır. Öte yandan, ordu dışında aktif faaliyette bulunan bir diğer kurum ise Matbuat Umum Müdürlüğü'dür. Cumhuriyet döneminde ise belgesel yapımında üniversiteler etkili olmuştur: Söz gelimi, İstanbul Üniversitesi Film Merkezi, Anadolu uygarlıklarını belgesel filmler aracılığı ile tanıtmak amacıyla kurulmuştur. Çelikcan, "Türkiye'de Belgesel Sinemanın Kısa Bir Tarihçesi" adlı çalışmasında; bu dönemi askerî belgesellerden akademik belgesellere geçiş dönemi olarak tanımlamaktadır.⁵² Bu bağlamda, Sabahattin Eyüboğlu ve Mazhar Şevket İpşiroğlu tarafından 1956 yılında çekilen *Hitit Güneşi* adlı belgesel, çağdaş Türk belgeselinin ilk örnekleri arasında yer almaktadır. Bu belgesel ile ilgili pek çok görüş ve tartışma bulunmaktadır. Bu görüşlerden birisi ve belki de en dikkat çeken, *Hitit Güneşi* filminin Türk belgesel tarihindeki konumu ve önemi üzerine olmuştur. Nitekim Filiz Susar'ın 2002 yılında yaptığı bir araştırmada; rastlantısal örnekleme ile belirlenen belgesel film yönetmenlerine "Türkiye'de belgesel sinemayı hangi yönetmenin başlattığı" sorusu sorulmuştur. Araştırmanın verilerine göre; Fuat Uzkınay ve Sabahattin Eyüboğlu ile Mazhar Şevket İpşiroğlu seçeneği en yüksek oranda cevaplanmıştır. Bununla birlikte genel toplamda, Sabahattin Eyüboğlu ve Mazhar Şevket İpşiroğlu yanıtı, oran bağlamında öne çıkmaktadır.⁵³ Benzer bir biçimde, Hakan Aytekin 2017 yılında kitaplaştırdığı doktora tezinde; belgesel filmin miladını ve ilklerini belirlemeye çalışmıştır. Elli dokuz belgeselcinin katıldığı bu çalışmada, Sabahattin Eyüboğlu ve Mazhar Şevket İpşiroğlu'nun *Hitit Güneşi* filmi, en yüksek oranda yanıtlanmıştır.⁵⁴ Hakan Aytekin, bu sonucu "belge film" ile "belgesel film" ayrımında yapılan sorunsala dayandırmaktadır. Bu bağlamda, *Hitit Güneşi* filmi, Türk belgesel sinema tarihinin miladını oluşturan ilk çağdaş Türk belgeseli olarak görülebilir.

52 Çelikcan, Sabahattin Eyüboğlu ve Mazhar Şevket İpşiroğlu ikilisinin öncülüğünde gelişen belgesel yönelimini, akademik belgesellerin öncülü olarak görmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Peyami Çelikcan, "Türkiye'de Belgesel Sinemanın Kısa Bir Tarihçesi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi: Türkiye'de Sinema Çalışmalar 1*, c. 18, sy. 36, s. 529-542.

53 Susar, *Türkiye'de Belgesel Sinemacılar*, s. 37-38.

54 Detaylı bilgi için bkz. Hakan Aytekin, *Türkiye'de Toplumsal Değişme ve Belgesel Sinema*, İstanbul: BSB Yayınları, 2017.

Sonuç

Çalışmada, dijital arşiv belgelerinden hareketle Osmanlı'dan Cumhuriyet dönemine kadar Türk belge(sel) tarihi ele alınmıştır. Tarihsel bağlamda, Türkiye'de propagandist filmler olarak görülen bu dönemde Türk belgeselinin gelişimine etki eden pek çok gelişme yaşandığı görülmektedir. Nitekim bu konu üzerine yapılan araştırmalar genellikle kısıtlı kaynaklara ve tek yönlü yorumlara dayanmaktadır. Öte yandan, günümüzde dijitalleşmenin etkisiyle yeni arşiv belgelerine ve farklı kaynaklara ulaşmak mümkündür. Bu bağlamda çalışmada, doküman analizi yöntemi uygulanmıştır.

Çalışmanın amacına uygun olarak, yabancı film arşivlerinden yabancıların Osmanlı topraklarında 1897'den 1923'e kadar çektiği belgesel filmlere ulaşılmıştır: Lumière Kardeşler'in sekiz, Gaumont'un iki, Fransız Pathé'nin sekiz ve British Pathé'nin yirmi dokuz filmi ele alınmıştır. Bu filmler öncelikli olarak dijital arşivler üzerinden izlenmiş (bazıları satın alma yoluyla) ve yapım yılı ile içeriği bağlamında sınıflandırılmıştır.

Yabancıların çektiği bu filmlerin konuları genellikle askerî, haber ve gezi temalarına yönelik olduğu görülmektedir. Öte yandan, bu filmlerin yapım amaçlarının benzer olmadığı iddia edilebilir. Söz gelimi, Lumière Kardeşler'in iki filmi İstanbul temalıdır ve bir turist gözü ile filme alınmıştır. Bu bağlamda, bu filmler gezi veya seyahat filmleri kategorisinde yer almaktadır. Diğer altı filmin çekim yeri ise Orta Doğu'dur. Bu filmlerin süreleri bir dakikayı aşmamaktadır ve tek plandan oluşmaktadır. Lumière Kardeşler'in bu filmleri gezi ya da haber amacı ile çekmediği düşünülebilir. Nitekim Birinci Dünya Savaşı sonucunda bu bölgeler Osmanlı'dan ayrılmıştır.

Gaumont'un çektiği filmler tür ve konu bağlamında Lumière Kardeşler'in filmlerinden tamamen farklıdır. Söz gelimi Gaumont'un çektiği her iki film de birden fazla çekimden oluşmuştur ve bu filmlerde belli bir öykü yapısı kurulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda, bu iki film, hem biçimsel hem de içerik olarak haber türünde değerlendirilmiştir. Fransız Pathé'nin çektiği sekiz film tür ve konu bağlamında birbirinden bağımsızdır: seyahat filmi ve savaş filmi gibi. Fransızlar, Doğu kültüründe yaşanan her olayı ve anı bir dış haber ajansı gibi belgelemiştir. Öte yandan, bu filmlerin Batı'nın oryantalist bakış açısı ile filme alındıkları ve propaganda amacı ile çekildikleri görülmektedir.

British Pathé ise Osmanlı'nın neredeyse tamamında farklı uzunluklarda pek çok film çekmiştir. Bu filmlerin büyük bölümü Birinci Dünya Savaşı'nın öncesinde ve sonrasında Osmanlı topraklarında yaşanan siyasal krizlerle ilişkilidir. Çalışmada, British Pathé'nin farklı kategorilerde çektiği yirmi dokuz film, belli kategoriler altında incelenmiş ve karşılaştırılmıştır. Bu kategoriler şu şekilde sıralanabilir: savaş konulu belge filmler; gündelik olayların kaydını içeren haber filmler; İstanbul ile

ilişkili belge filmler; Kurtuluş Savaşı sonrasındaki Osmanlı topraklarında yaşanan toplumsal ve siyasal konuları belgeleyen filmler.

Dört yapım şirketi de Osmanlı topraklarında farklı türden pek çok film çekmiştir. Filmlerin yapım amaçları, filmlerin türleri ve içerikleri birbirlerinden farklıdır. Öte yandan, bu filmler incelendiğinde yabancıların ortak ilgisinin İstanbul olduğu düşünülmektedir. Nitekim Lumière Kardeşler'in iki, Gaumont'un iki, Fransız Pathé'nin üç ve British Pathé'nin ise dört filmi doğrudan İstanbul ile ilişkilidir. Dört yabancı yapım şirketinin en çok ilgi gösterdiği film türü ise haber filmi ve savaş filmi türüdür.

Çalışmada, film arşivlerine ek olarak, ulusal arşivlerden de yararlanılmıştır: Söz gelimi, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden ulaşılan belgeler ile T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi'nden satın alma yoluyla ulaşılan dönem içindeki resmî yazışmalar gibi. Bu belgelerden, hem Osmanlı halkının hem de sarayın sinemaya olumlu bir yaklaşımda bulunduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan, ilk Türk belge(sel) filmin 1914 yılına ait olması ve Cumhuriyet dönemine kadar yabancıların destekleriyle film çekilmesi olumsuz bir gelişme olarak görülebilir. Bununla birlikte, Merkez Ordu Sinema Dairesi, savaş döneminde birçok belgesel filmin yapımında da etkili olmuştur. Nitekim bu dönemde ordu destekli bir millî sinema anlayışı oluşturma gayretinin olduğu varsayılabilir: Örneğin, Almanya ve sonrasında Sovyetler ile kurulan yakın ilişkiler bu bağlamda ele alınabilir. Savaş dönemi ve Kurtuluş Savaşı sonrasında yaşanan sosyoekonomik olaylar ise, Türk belgesel sinemasının olgunlaşmasını geciktirmiştir.

Sinemanın Osmanlı topraklarında yaygınlaşmasında ve ilk Türk belge(sel) filmlerin yapımında yabancılar etkili olmuştur: Örneğin, Lumière Kardeşler'in sinematograf aygıtını tanıtmaya çalışmaları, Fransız ve İngiliz yapım şirketlerinin neredeyse tüm Osmanlı topraklarında çekimler yapması, Manaki Kardeşler, Sigmund Weinberg gibi Osmanlı vatandaşı olan yabancıların ve diğer azınlık vatandaşların gayretleri gibi. Yabancıların Osmanlı topraklarında çektiği bu filmler, dönem içindeki olayları belgeleyen birer tarihsel dokümandır. Nitekim bu filmler yazılı kaynaklarda sınırlı olan bilgilere ve yoruma açık olaylara ışık tutabilir: Batı'nın Doğu'ya bakışı, dönem içindeki siyasal olaylar ve Osmanlı ile Batı arasındaki ilişkiler gibi. Gün yüzüne çıkan yeni arşiv belgeleri yoluyla, erken dönem Türk belge(sel) sineması hakkında yeni belgeler ve filmler de ortaya çıkacaktır. Böylelikle bugün halen bir giz olarak görülen bu dönem, ortaya konacak yeni araştırmalar yoluyla aydınlanacaktır.

Kaynakça

- Adalı, Bilgin, *Belgesel Sinema*, İstanbul: Hil Yayıncılık, 1986.
- Akbulut, Durmuş, *Belgesel ve Deneysel Sinema*, İstanbul: Etik Yayıncılık, 2012.
- Alaattin Dolu, *Osmanlı Kudüs'ü Kent Kimliği, Nüfuz ve Meşruiyet (1703-1789)*, İstanbul: Küre Yayınları, 2020.
- Aytekin, Hakan, *Türkiye'de Toplumsal Değişme ve Belgesel Sinema*, İstanbul: BSB Sinema Eserleri Meslek Birliği Yayınları, 2017.
- Balkaya, Füsün, *Türkiye'de Belgesel Film Çalışmaları*, Ankara: Basım ve Grafik Yayıncılık, 1997.
- Baş, Türker ve Akturan, Ulun, *Sosyal Bilimlerde Bilgisayar Destekli Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2017.
- BNF (Bibliothèque Nationale De France), <https://www.bnf.fr/fr> [Erişim Tarihi: 11.06.2020].
- Çelikcan, Peyami, "Osmanlı'dan Sinema Manzaraları Üzerine Bir Değerlendirme", *TSA: Türk Sinema Arşivi*, <http://www.tsa.org.tr/tr/yazi/yazidetay/47/-osmanli%E2%80%99dan-sinema-manzaralari--uzerine-bir-degerlendirme---1> [Erişim Tarihi: 27.04.2019].
- Çelikcan, Peyami, "Türkiye'de Belgesel Sinemanın Kısa Bir Tarihçesi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi: Türkiye'de Sinema Çalışmalar 1*, c. 18, 2020, sy. 36, s. 529-542.
- Çeliktemel Thomen, Özde, "Hakikat Olursa: Osmanlı İstanbul'unda Filmler, Gösterimler, İzlenimler (1896-1909)", *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, sy. 75, 2016, s. 155-179.
- Çeliktemel Thomen, Özde, "TRT Arşivlerinin Erken/Sessiz Dönem Film Koleksiyonu: Türkiye'de Ulusal Film Arşivine Giden Yol", *Görsel İşitsel Miras Alanı ve Korunması*, Deniz Bayrakdar ve Özlem Avcı Aksoy (eds.), İstanbul: Bağlam Yayınları, 2017, s. 75-84.
- Ekinci, Barış Tolga, *Sinemada Yeni Dil Arayışları*, Ankara: Gece Akademi, 2018.
- Evren, Burçak, *Türkiye'ye Sinemayı Getiren Adam: Sigmund Weinberg*, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1997.
- Evren, Burçak, "Balkanların ve Türk Sinemasının İlk Yönetmenlerinden Manaki Kardeşler", *Hayal Perdesi Dergisi*, sy. 37, 2013, s. 72-76.
- Evren, Burçak, "Belge Yoksa, Tarih de Yok: Bir 100. Yıl Masalı", *CineBelge*, sy. 35, 2015, s. 7-18.
- Gündeş, Simten, *Belgesel Filmin Yapısal Gelişimi: Türkiye'ye Yansımaları*, İstanbul: Alfa Yayınları, 1998.
- Lev Troçki, *Balkan Savaşları*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2012.
- McLane, Betsy, A, *A New History of Documentary Film*, London: Continuum Press, 2012.
- Nichols, Bill, *Belgesel Sinemaya Giriş*, çev. Duygu Eruçman, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2017.

- Odabaş, Battal, “Türk Sinemasının Kuruluşunda Ordunun Rolü, Belgesel Film ve Kurtuluş Savaşı Filmleri”, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, sy. 24, 2006, s. 205-212.
- OADB (Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı), *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da Gösteri Sanatları*, İstanbul: Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Özuyar, Ali, *Sinemanın Osmanlıca Serüveni*, Ankara: De-Ki Yayınları, 2008.
- Özuyar, Ali, *Sessiz Dönem Türk Sinema Tarihi (1895-1922)*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017.
- Rotha, Paul, *Belgesel Sinema*, çev. İbrahim Şener, İstanbul: İzdüşüm Yayınları, 2000.
- Sağanak, Mehmet, *Pelikül Haberler*, İstanbul: Doğu Yayınları, 2016.
- Saunders, Dave, *Belgesel*, çev. Ali Nejat Kanıyaş, İstanbul: Kolektif Kitap, 2014.
- Servet-i Fünûn Dergisi Veritabanı, “İstanbul Postası”, <http://www.servetifunundergisi.com/sayi/301/> [Erişim Tarihi:12.12.2020].
- Susar, Filiz, *Türkiye'de Belgesel Sinemacılar*, İstanbul: Es Yayınları, 2004.
- Ulutaş, Birgül, “Döküman Analizi”, *Nitel Araştırma: Yöntem, Teknik, Analiz ve Yaklaşımları*, Fatma Nevra Seggie ve Yasemin Bayburt (eds.), Ankara: Anı Yayınları, 2017, s. 279-298.
- Yıldırım, Ali ve Hasan Şimsek, *Sosyal Bilimlere Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayınları, 2016.
- Yılmaz, Ayşe, “Osmanlı'da Bir 'Ecnebi': Sigmund Weinberg”, *TSA: Türk Sinema Arşivi*, <http://www.tsa.org.tr/tr/yazi/yazidetay/115/osmanli%E2%80%99da-bir-%E2%80%98ecnebi%E2%80%99--sigmund-weinberg> [Erişim Tarihi: 15.02.2019].

Arşiv Belgeleri

- BP, British Pathé dijital film arşivi. *Ottoman Empire*, <https://www.britishpathe.com/>
- CDA, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi, *Ramazan ayında Şehzadebaşı'nda Türk Ocağı bahçesindeki bir binada hanımlara sinema gösterilmesine müsaade edildiği*, DH.EUM, 6.Şb, No. 17, Gömlek No. 3, 1335, <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>
- CDA, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi, *Fotoğraf alat ve edevatı satıcısı Sigmund Vayenberg'in padişaha bir arıza ve sinamatograf kataloğu sunduğu ve ordunun ücretsiz sinamatograf resimlerinin alınması izni istirhamı*, Y.PRK.MYD, No. 17, Gömlek No. 6, 1317, <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>
- FJSP, Fransız Pathé: Fondation Jérôme Seydoux Pathé dijital film arşivi, *Le muet: Les débuts d'un empire (1896-1909)*, <http://www.fondation-jeromeseydoux-pathe.com/>
- GP, Gaumont dijital film arşivi, *Ottoman*, (0000GR 10205, 2250GJ), <http://www.gaumontpathearchives.com/>
- LC, Lumière Catalogue dijital film arşivi. *Opérateur: Alexandre Promio*. Nombre de films: 348, <https://catalogue-lumiere.com>

